

ठाणे जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक संपादन व मूल्यशिक्षण यांच्यातील सहसंबंधाचा अभ्यास

विलास सिताराम वेखंडे

रिसर्च स्कॉलर

केंद्र प्रमुख, केंद्र. ठाणे ता. शहापूर

जिल्हा ठाणे पिन ४२१४०३

महाराष्ट्र भारत

डॉ. नागराजराव

मार्गदर्शक

आर.बी.टी. कॉलेज ऑफ

एज्यूकेशन, खंबाळपाडा,

डोंबिंवली जिल्हा ठाणे, मुंबई

महाराष्ट्र भारत

प्रस्तावना

विसाव्या शतकामध्ये आंतरराष्ट्रीय पातळीवर आधुनिक तंत्रविज्ञान आणि भौतिक शास्त्रे यांचा नेत्रदीपक विकास झाला. त्यामुळे बन्याच प्रमाणत मानवी जीवन समृद्ध झाले पण असुरक्षितता निर्माण झाली आहे. याचे एक कारण म्हणजे भौतिक विकासाच्या प्रवाहाने जात असतांना व्यक्तीच्या नैतिक मूल्यांचा विकास झाला नाही. भौतिक सुविधांचा सुयोग्य वापर न झाल्यामुळे मानवी जीवन अधिकाधिक असुरक्षित झाले. ह्या परिस्थितीला वेळीच बंधन घातले नाही तर मानवाचे जीवन धोक्यात येईल अशी जाणीव विचारवंतांच्या मनात निर्माण झाली. अशा जाणिवेमधूनच नैतिक मूल्यांची जपणूक करणे, रुजवणूक करणे क्रमप्राप्त झाले. शालेय शिक्षणामधून नैतिक मूल्यांचे शिक्षण विद्यार्थ्यांना देण्याबाबतचा विचार करण्यात आला. मूल्यांचे शिक्षण अभ्यासक्रमाच्या माध्यमातून व्हावे ही धारणा मान्य करण्यांत आली. आत्मविकास शिक्षणाचे ध्येय मानले तर स्वत्व, अस्मिता यांची जागृती व विकास हे मूल्य शिक्षणाचे उद्दिदष्ट ठरते. शिक्षणविषयक धोरणामध्ये मूल्यांचा विचार केला गेला आहे. मुदलियार आयोग, कोठारी आयोग, 1986 चे नविन शैक्षणिक धोरण यामध्ये नैतिक विकास

विलास सिताराम वेखंडे

डॉ. नागराजराव

1Page

चारित्र्य संवर्धन इत्यादि उद्दिष्टाचा पुरस्कार केला आहे. आणि म्हणूनच क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रमामध्ये काळाची गरज म्हणून मूल्यशिक्षणाचा समावेश केला गेला. भारतासारख्या विकसनशील देशाने अभ्यासक्रमाच्या माध्यमातून मूल्याचे शिक्षण साधता येईल अशी भूमिका स्वीकारली. मूल्यांच्या जोपासणेसाठी मुलावर शिक्षणातून 'स्व' विषयक, समाजविषयक, राष्ट्रविषयक, वर्तमान संस्कृतीविषयक सर्व मूल्यांची जोपासना शालेय जीवनात विद्यार्थ्यांमध्ये व्हायला हवी यासाठी विविध उपक्रमांचा अभ्यासक्रमात समावेश केला गेला.

मूल्यशिक्षण :

व्यक्तिचे योग्य आचरण किंवा सदाचार म्हणजे नीती होय. आचरणाविषयीचे नियम पालन करणे किंवा तसे वर्तन ठेवणे याला मूल्याधिष्ठित वर्तन असे म्हणतात. सदाचरण म्हणजे नैतिकता होय. म्हणून श्रीमती लीला पाटील यांनी असे म्हटले आहे की, 'बौद्धिक, नैतिक आणि सौदर्यविषयक दृष्टिकोनातून आपल्याला ज्याबद्दलची पंसती जाणवते त्याला मूल्य म्हणता येईल.' 'मूल्यांचा अर्थ समजण्यास थोडा कठिण आणि सदिग्ध आहे. तरीही रोजच्या जीवनातील या शब्दांचा, या मूल्यांचा बराच उपयोग केला जातो. मूल्ये जीवनाशी निगडीत असतात त्यामुळे निवडलेल्या मूल्यांनुसार वर्तन करताना आनंद आणि समाधान मिळते. हरलोक ने नैतिकतेची परिभाषा अशी केली आहे की, " समाज मान्यता असलेल्या परंतु स्वेच्छापूर्वक वर्तन करून व्यवहारोपयोगी जीवन जगणाऱ्या व्यक्तीच्या आचार-विचारांना नैतीकता म्हणता येईल."

एक सुजाण नागरिक बनविण्याकरिता बालकाचा सर्वांगीण विकास होणे गरजेचे आहे. यासाठी अभ्यासक्रमातून उपक्रमाचे नियोजन करून नैतिक शिक्षण व उचित मूल्यसंस्कार विद्यार्थ्यांप्रती करता येणे शक्य आहे. आजच्या स्पर्धेच्या युगात विद्यार्थी गोंधळून जाऊ नये आलेल्या समस्येला खंबीरपणे सामोरे जावून स्वतःची आत्मप्रतिष्ठा अबादित राखण्यासाठी त्याला मूल्यांची मदत होते. स्वामी विवेकानंदानी म्हटले आहे की, 'शिक्षण म्हणजे चारित्र्याचा विकास होय.' म्हणजेच जीवनमूल्यांचे संवर्धन हा एक शिक्षणाचा अर्थ सांगितला आहे. शिक्षण म्हणजे मूल्यांना धरून माणसाने आपल्यामध्ये असलेल्या क्षमतांचा विकास करणे, ज्ञानाचे उपयोजन करणे होय. मूल्यशिक्षणात यावरच भर दिला आहे. मूल्यशिक्षणाची काही उद्दिष्टे ठरविलेली आहेत ती पुढीलप्रमाणे आहेत.

- व्यक्ती म्हणून निरोगी व निरामय जीवन जगणे व आदर्श नागरिक होणे.
- कुटूबांतील जबाबदार घटक होणे.
- परिसरातील आदर्श रहिवासी होणे.

- स्वतंत्र राष्ट्राचा नागरिक म्हणून जगणे.
- विश्वबंधूत्वाचा दृष्टिकोन तयार करणे.

महाराष्ट्राच्या शिक्षण विषयक प्रक्रियेमध्ये दहा निवडक नैतीक मूल्यांचा समावेश केलेला आहे. ही दहा मूल्ये पुढीलप्रमाणे आहेत.

संवेदनशीलता, वक्तीशीरपणा, नीटनेटकेपणा, स्त्री-पुरुष समानता, श्रमप्रतिष्ठा, वैज्ञानिक दृष्टिकोन, राष्ट्रभक्ती, राष्ट्रीय एकात्मता, सौजन्यशीलता, सर्वधर्मसहिष्णूता या सर्व मूल्यांतून विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास व्हावा व तो सुजाण व जबाबदार नागरिक बनावा अशी अपेक्षा आहे.

संशोधनाची गरज :

ठाणे जिल्ह्यातील काही तालुक्यामध्ये जिल्हा परिषद प्रशासनाच्या शाळा आहेत. ग्रामीण दुर्गम व आदिवासी विभागात असलेल्या तालुक्यामध्ये प्रामुख्याने या शाळा आहेत. विद्यार्थ्यांना शिक्षणाची संधी मिळावी म्हणून शासनाने या तालुक्यांत शैक्षणिक संधी उपलब्ध करून दिलेल्या आहेत. विद्यार्थ्यांना गुणवत्तापूर्वक शिक्षण मिळावे यासाठी शासन स्तरावरून शाळांमध्ये विविध उपक्रमांचे आयोजन केले जाते. या विविध उपक्रमांचे आयोजन करत असताना संशोधक स्वतः या उपक्रमामध्ये प्रत्यक्ष—अप्रत्यक्ष सहभागी आहेत. हे सर्व उपक्रम जरी शाळांमध्ये राबविले जात असले तरी गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाबाबत शाळांची प्रगती समाधानकारक दिसत नाही. संशोधक स्वतः शिक्षण क्षेत्रात असल्याने तसेच जिल्हा परिषद शाळांमध्ये काम करीत असल्याने तेथील शैक्षणिक संपादन पातळी तसेच शाळांमध्ये पाठ्यक्रमातून व विविध उपक्रमांतून राबविलेल्या मल्यशिक्षणाबाबत संशोधकाला चांगली माहिती आहे. मूल्यशिक्षणाचा प्रभाव विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनावर होतो. या सर्व गोष्टीच्या विकासात विद्यार्थ्यांचे मित्र, पालक, शिक्षक हे सर्वच हातभार लावत असतात. त्यांनी दिलेले प्रोत्साहन वा निंदा या सर्व गोष्टी कळत नकळत विद्यार्थ्यांच्या एकंदरीत व्यक्तीमत्त्वातील घटकांबरोबरच विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढविणाऱ्या ठरतात. अथवा विपरित परिणाम करणाऱ्या ठरतात. जिल्हा परिषद शाळेतील एकंदर परिस्थिती पाहता तेथील वातावरण विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनावर, मूल्यशिक्षणावर, कार्यात्मक मूल्य व कल्पना तसेच शैक्षणिक विकासाबरोबर विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक क्षमतेवरही परिणाम करत असते. विद्यार्थ्यांच्या मूल्यशिक्षणाचा प्रभाव विद्यार्थ्यांच्या शालेय दृष्टिकोनातून शैक्षणिक संपादनावर, सहशालेय उपक्रमातील सहभाग नैतिक मूल्य,

व्यक्तिमत्त्वातील घटक यावर पडतो का? याचा अभ्यास होणे संशोधकाला गरजेचे वाटते.

संशोधनाचे महत्त्व :

- १) प्रस्तुत संशोधनाचा अभ्यास शाळा, विद्यार्थी, शिक्षक, पालक तसेच समाज व शासन यांच्यादृष्टीने महत्त्वाचा आहे.
- २) शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांच्या मूल्यशिक्षणाच्या सकारात्मक घटकांचा विकास कसा करावा यासाठी हे संशोधन शिक्षकांना उपयुक्त ठरु शकते.
- ३) विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वातील घटकांचा विकास करण्याच्या दृष्टिकोनातून या संशोधनाचा शिक्षक, मुख्याध्यापक, शाळा यांना फायदा होवू शकतो.
- ४) शैक्षणिक संपादन व मूल्यशिक्षण एकमेकांवर कसे प्रभावी ठरतात हे पाहण्यासाठी हे संशोधन मार्गदर्शक म्हणून उपयुक्त ठरणार आहे.
- ५) शासन स्तरावर विविध शैक्षणिक व सामाजिक योजनांची अंमलबजावणी विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाची असते. त्यासाठी एक दिशा म्हणून हे संशोधन उपयुक्त पथदर्शी ठरणार आहे.

मूल्यशिक्षणातून कोणता बदल विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने महत्वपूर्ण ठरु शकतो याचा अभ्यास करण्यासाठी सदर संशोधन महत्वपूर्ण आहे.

समस्या विधान :

“ठाणे जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक संपादन व मूल्यशिक्षण यांच्यातील सहसंबंधाचा अभ्यास”

संशोधनाची चले :

- अ) आश्रयी चल — मूल्यशिक्षण
- आ) स्वाश्रयी चल — शैक्षणिक संपादन

कार्यात्मक शब्दांच्या व्याख्या :

ठाणे जिल्हा :— महाराष्ट्र राज्यातील ३६ जिल्हांयापैकी एक जिल्हा.

जिल्हा परिषद शाळा :— जिल्हा परिषद प्रशासनाने ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षणाच्या सोयीसाठी निर्माण केलेली शैक्षणिक संस्था.

जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळा:— जिल्हा परिषद शाळेतील ६ वी ते ८ वीचा वर्ग समाविष्ट केलेला स्तर.

शैक्षणिक संपादन:— नेमून दिलेले चाचणीचे गुण अथवा शिक्षकाने दिलेले गुण किंवा दोन्ही प्रकारे मूल्यमापन होते अशा शालेय विषयातील मिळविलेले ज्ञान अथवा पूर्ण केलेली कौशल्ये म्हणजे शैक्षणिक संपादन होय. — सी.व्ही.गुड.

मूल्यशिक्षण: मूल्यांचा शोध घेऊन, नित्याच्या अध्ययन अध्यापनातून आणि उपक्रमातून विद्यार्थ्याच्या मनात मूल्य रुजविण्याची भूमिका म्हणजे मूल्यशिक्षण होय.

सहसंबंध:— विविध चलांचा एकमेकांशी असणारा परस्पर संबंध सदर संशोधनात शैक्षणिक संपादन, व्यक्तीमत्वातील घटक, जीवनकौशल्ये, मूल्यशिक्षण यांतील परस्परसंबंध.

संबंधित साहित्याचा आढावा:

संशोधकाने संबंधित साहित्याचा आढावा घेतला असता शैक्षणिक संपादनासंदर्भात पुढील मुद्दयावर संशोधन झालेले आढळले.

- ❖ घरगुती वातावरण
- ❖ शाळा व वर्ग वातावरण
- ❖ विद्यार्थ्यांची उपस्थिती
- ❖ शाळेच्या भौतिक सुविधा व विविध योजना
- ❖ पालकांचा दृष्टिकोन
- ❖ शिक्षकांची अध्यापन पद्धती

परंतु विद्यार्थ्याच्या शैक्षणिक संपादनावर परिणाम करणाऱ्या जीवनकौशल्यासंदर्भात राज्यात वा देशात फारसे संशोधन झाल्याचे आढळून आले नाही. संशोधनाच्या आढाव्यातून जिल्हा परिषद शाळेमध्ये विद्यार्थ्यांसंदर्भात संशोधन करणे गरजेचे आहे असे संशोधकाला वाटते.

संशोधनाची गृहीतके :

- १) विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक संपादनाची पातळी भिन्न—भिन्न असते.
- २) विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनावर मूल्यशिक्षणाचा प्रभाव असतो.

संशोधनाची उद्दिदष्टे:

१) ठाणे जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनाचा अभ्यास करणे.

२) ठाणे जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या मूल्यशिक्षणाचा अभ्यास करणे.

३) ठाणे जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक संपादन व मूल्यशिक्षण यांतील सहसंबंधाचा अभ्यास करणे.

शून्य परिकल्पना :

ठाणे जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या लिंगनिहाय शैक्षणिक संपादन मूल्यशिक्षण यात लक्षणीय सहसंबंध आढळत नाही.

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :

अ) प्रस्तुत संशोधन ठाणे जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळांपुरतेच मर्यादित आहे. ठाणे जिल्हा वगळून इतर जिल्ह्यांना गृहीत धरले नाही.

ब) प्रस्तुत संशोधनात फक्त ग्रामीण भागातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळांतील विद्यार्थ्यांचाच समावेश केलेला आहे. शहरी भागातील विद्यार्थ्यांचा यात समावेश केला नाही.

क) प्रस्तुत संशोधन ठाणे जिल्ह्यातील पाच तालुक्यांतील जिल्हा परिषदेचे उच्च प्राथमिक म्हणजेच इ. सहावी ते आठवी वर्ग समाविष्ट असलेल्या शाळांपुरतेच मर्यादित आहे.

संशोधन कार्यपद्धती:

अ) संशोधन पद्धती

सदर संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सहसंबंध पद्धतीचा उपयोग केला आहे.

ब) नमुना

विद्यार्थी

- यांची साध्या यादूच्छिक पद्धतीने निवड करण्यात आली आहे.

क) न्यादर्श

प्रस्तुत संशोधनामध्ये संशोधकाने ठाणे जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळांतील विद्यार्थ्यांचा समावेश केला आहे. ठाणे जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळांतील ९२

विलास सिताराम वेखडे

डॉ. नागराजराव

6Page

PUNE RESEARCH WORLD ISSN 2455-359X

AN INTERNATIONAL JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY STUDIES VOL 4, ISSUE 3

शाळांपैकी ५० टक्के म्हणजे ४६ शाळांचा समावेश सदर संशोधनात संशोधकाने केला आहे. उच्च प्राथमिक स्तरावरील एकूण ३३४३ विद्यार्थ्यांपैकी १५ टक्के म्हणजेच ५०० विद्यार्थ्यांचा समावेश संशोधनात केला आहे.

वरील जनसंख्येतील १५ टक्के विद्यार्थ्यांची सुगम न्यादर्शपद्धतीने निवड करण्यात आली.

ड) माहिती संकलनाची साधने :

प्रस्तुत संशोधन वर्तमानकाळातील असल्यामुळे माहिती संकलनासाठी प्रश्नावलीचा उपयोग करण्यात आला. यात

प्रमाणित साधने :

- मूल्यशिक्षणावर आधारित प्रश्नावली.
- केंद्रीय प्रवृत्तीचे मापन करण्यासाठी सरासरीचा उपयोग करण्यात आला.
- विचलन मोजण्यासाठी टक्केवारीचा उपयोग करण्यात आला.

अनुमानात्मक विश्लेषण : प्रस्तुत संशोधनात परिकल्पनांचा पडताळा घेऊन अनुमानात्मक विश्लेषण करण्यासाठी संशोधकाने पुढील सांख्यिकी तंत्रे वापरली.

१) सहसंबंध गुणक २) आलेख

सदर संशोधनामध्ये विश्लेषणासाठी विद्यार्थ्यांचा लिंगनिहाय विचार करण्यात आला. संशोधकाने शैक्षणिक संपादन व मूल्यशिक्षण या दोन चलामधील गुणांचे निकष लक्षात घेतले. चलामधील आपआपसात सहसंबंध पाहण्यासाठी व माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी पियरसन कोरिलेशन बायसिरियलचा वापर करण्यात आला.

सारणी क्र. १.११

मूल्यशिक्षण व शैक्षणिक संपादन यांतील लिंगनिहाय सरासरी विचलन व सहसंबंध गुणांक

लिंग	मूल्यशिक्षण		शैक्षणिक संपादन		नमुना	स्वाधीन ता मात्रा	सहसंबंध	Remark
	मध्यमान	प्रमाण विचलन	मध्यमान	प्रमाण विचलन				
मुले	१.४७.४७६७	२३.७१३९३	३९.३६३३	४.०४८७८	३००	४९८	.३४९	P<0.01
मुली	१.४५.७७००	२५.५४६९३	४०.१३५०	३.४७८११	२००	४९८	.४०४	P<0.01
एकूण	१.४६.७९४०	२४.४५२४७	३९.६७२०	३.८४५७८	५००	४९८	.२४४	P<0.01

विलास सिताराम वेखंडे

डॉ. नागराजराव

7Page

सारणी १.११ वरुन असे दिसून येते की, ठाणे जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांचे मूल्यशिक्षण व शैक्षणिक संपादन यांतील सहसंबंधमूल्य .३४९ आहे व मुलीमधील सहसंबंधमूल्य .४०४ तसेच एकूण सहसंबंधमूल्य .२४४ आहे. सारणीवरुन असे दिसून येते की, ठाणे जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांचे मूल्यशिक्षण व शैक्षणिक संपादन यातील सहसंबंधमूल्य ०.०१ स्तरापेक्षा जास्त असल्याने ठाणे जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांचे मूल्यशिक्षण व शैक्षणिक संपादन यांत लक्षणीय सहसंबंध नाही परीकल्पना त्याज्य ठरते.

निष्कर्ष :

- १) ठाणे जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद उच्च प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांचे मूल्यशिक्षण व शैक्षणिक संपादन यात लक्षणीय सहसंबंध आहे.
- २) मूल्यशिक्षणाचा प्रभाव विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनावर होत असतो.
- ३) लिंगनिहाय शैक्षणिक संपादन आणि मूल्यशिक्षण यांतील सहसंबंध मध्यम स्वरूपाचा दिसून येतो.

संदर्भ

- १) पंडित रवी (१९६५), मानसशास्त्राचे मूलतत्त्वे, विद्या प्रकाशन नागपूर.
- २) बोरुडे, देशपांडे सु.वा. (१९७२), माध्यमिक मानसशास्त्र महाराष्ट्र ग्रंथनिर्मिती मंडळ, गो. य. राणे प्रकाशन पुणे.
- ३) देव अलका कमलाकर (१९९१), व्यक्तिमत्त्व विकास, स्वसंकल्पना, यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ, नाशिक.
- ४) लिमये क्षमा, (१९९८), मूल्यशिक्षण, विद्या विकास मंडळ नागपूर.
- ५) मूल्यांचे शिक्षण, शिक्षक हस्तपुस्तिका (१९९७), म.रा.शै.सं. व प्र. परिषद पुणे.
- ६) www-psychologyjournals.com.